

Oponentský posudok o habilitačnej práci Ing. Mgr. Ireny Žantovskej, PhD. na tému

Proměny rétoriky v současné mediální komunikaci

Skúmať „premeny rétoriky“ dnes znamená v súlade s koncepciami rozmanitých „obratov“ v jednotlivých oblastiach či disciplínach sledovať nielen posuny, premeny vo vlastnej paradigmatickej príslušnej disciplíny, ale zároveň (a možno predovšetkým) analyzovať vplyvy rozličných faktorov z prostredia iných oblastí či disciplín kooperujúcich so samou rétorikou (autorka jej súčasný obsah charakterizuje hneď v úvode – s. 13 – ako interdisciplinárny a interdiskurzívny). Keď teda podľa témy posudzovanej práce autorka „zúžila“ svoj prístup k rétorike na sledovanie jej premien v súčasnej mediálnej komunikácii, celkom zákonite sa zložkami jej výskumu stali analýzy spoločenského kontextu a mediálnej špecifikácie súčasnej rétoriky, ktoré sú náplňou prvých dvoch kapitol posudzovanej habilitačnej práce. Pri takomto vstupe však trochu hrozilo, že sa autorka dostane k vlastnej problematike rétoriky až voľakde po osemdesiatich stranách textu spomenutých dvoch kapitol, a tak celému výkladu predoslala rozšírený Úvod (s. 6 – 19), v ktorom spôsobom pripomínajúcim tak trochu textovú stratégiu editoriálu, ale pritom s náležitou fundovanosťou a svojským prístupom predstavila náplň celej habilitačnej práce a teda aj základné body svojho prístupu k rétorike. Jej Úvod naozaj nie je iba obligátnou rámcujúcou časťou textu celej práce, ale je organickou súčasťou jej koncepcie a následne aj kompozície posudzovaného diela, v ktorej sa popri inom formulujú (na s. 12) aj tri základné metodologické pilieri autorkinho prístupu k téme habilitačnej práce (o druhom z nich možno azda zapochybovať, či má v kontexte jej práce rovnako všeobecnú, naozaj až metodologickú platnosť ako ostatné dva).

Ako sa už naznačilo, prvé dve kapitoly posudzovanej práce venuje habilitantka ako autorka viacerých (aj knižných) diel o jazykovej komunikácii všeobecne aj o hľadaní jej súvislostí s rétorikou najmä uvažovaniu o tom, čo zo súčasných spoločenských kontextov a mediálnych trendov sa javí ako výsostne relevantné smerom k naznačenej téme, konkrétnie ku skúmaniu aktuálnych premien rétoriky v dnešnej mediálnej komunikácii. V prvom okruhu sa zamýšľa nad takými faktormi súčasnej spoločenskej situácie, ako sú globalizácia (v jej texte ďalej špecifikovaná aj ako transnacionalizácia a transkulturnalizácia), individualizácia a s ňou spätá personalizácia, mediácia, spektakulárnosť verejného života a estetizácia osobného života, prechod do postmodernej doby, spomedzi aktuálnych trendov mediálnej komunikácie zasa skúma také skutočnosti, ako sú napredovanie tzv. občianskej žurnalistiky, ďalej rozlíšenie tzv. fiktívneho a faktografického v mediálnych obsahoch, estetizácia mediálnych produktov, fenomén virtuálnej reality, otázka zábavnej funkcie a s ňou spätý pojem infotainmentu (na jeho pozadí sa spomínajú aj pojmy politainment a edutainment), všeobecná vizualizácia médií (ktorá často vedie k trivializácii obsahov – najmä preto sa T. Zasépa v jednej z novších prác dožaduje väčšej vyváženosťi medzi ikonosférou a logosférou v mediálnych komunikátoch) atď. Ako vidieť, ide vždy o zreteľne vyčleniteľné faktory a trendy jednej či druhej naznačenej

tematickej oblasti a zároveň o činitele evidentne relevantné pri charakteristike každej verejnej komunikácie, teda napr. aj súčasnej rétoriky. Popri nich však autorka zaznamenáva aj také činitele, ktoré sú akoby prienikom do obidvoch naznačených sfér, všeobecne spoločenskej aj mediálnej (napr. tzv. televízacia skutočnosti – s. 27), a potom konkrétnie aj také, ktoré by azda bolo možné zaradiť trochu ináč, ako to urobila autorka práce, napr. formulácie o štyroch fázach civilizačného rastu spoločnosti (2. kap., s. 40) zaiste patria skôr do prvej kapitoly, teda k charakteristike súčasného spoločenského kontextu (teda nie k aktuálnym trendom mediálnej komunikácie), a niečo z konca prvej kapitoly patrí zasa skôr medzi spomenuté aktuálne trendy mediálnej komunikácie. Z koncepčného rámca tejto druhej kapitoly sa dosť výrazne vymyká podkapitola 2.7 o audiovizuálnych médiách v ČR, ale na druhej strane sú v nej zasa údaje a fakty dôležité pre pochopenie viacerých skutočností, ktoré sa sledujú v kapitolách o samej rétorike – problémom teda hámam zostáva skôr zaradenie tejto podkapitoly, nie jej obsahová náplň.

Hoci sme sa cez naznačované širšie súvislosti rétoriky všeličo dozvedeli aj o nej samej už zo spomínaného Úvodu aj z tiež komentovaných dvoch vstupných kapitol, jadrom posudzovanej práce sú predsa len nasledujúce tri kapitoly, v ktorých autorka venuje pozornosť rozličným rozmerom tohto „interdisciplinárneho odboru“, ako charakterizuje rétoriku už v pomenovaní prvej zo signalizovaných troch kapitol. Ich náplňou sa v autorkinom podaní postupne stali analýzy vymedzovania samej sledovanej disciplíny, jej predmetu a výberovo aj všeličoho z jej vývinu, ďalej jej výrazových prostriedkov všetkých druhov a napokon i systematické analýzy problematiky žánrových premien v danej oblasti.

Ako signalizuje už názov prvej podkapitoly prvej z týchto troch kapitol (znie: Antické korene ako stále živý základ), aj ona začína svoju predstavu o konceptualizácii rétoriky poukázaním na jej začiatky v antike a na produktívnosť istých pojmov z tejto etapy vývinu rétoriky až do súčasnosti. Nepodáva nejaký ucelenejší obraz týchto začiatkov (ten možno nájsť napr. v jej knižnej monografii Rétorika a komunikace z r. 2015), jednako však cez kritické sledovanie niekoľkých závažnejších pojmov, ktorých stopy nachádza práve aj v súčasnom mediálnom diskurze (napr. agonálna rétorika, sokratovský dialóg – obidva na s. 87; užitočnosť alebo naopak škodlivosť rétoriky /s odkazom na Platonove Dialógy/ – s. 82; typológia argumentov /to zasa podľa Aristotela/ – s. 83, päť fáz prípravy a uskutočnenia rečníckeho prejavu – s. 89), potvrdzuje, že tu ide naozaj o spomenutý „stále živý základ“ aj dnešnej rétoriky, a to aj (alebo: najmä) pri jej mediálnych realizáciách. Následne habilitantka preskočila až do 19. storočia a nachádza tam aj nové začiatky politickej rétoriky, ale aj isté špecifickejšie trendy v samom pojmosloví vtedajšej rétoriky, ako napr. fakt, že slovo rétorický tu pomerne často dostáva zreteľne pejoratívny odtienok, že v tlači sa začínajú objavovať viaceré rétorizujúce formy a pod. Práve pri a po takýchto zisteniach sa môže azda celkom oprávnene ozvat' otázka, možno dokonca až pochybnosť, či v českom kontexte nezanechali podobné stopy aspoň niektoré prúdy napríklad barokového (tu by sa azda mohlo uvažovať najmä o kontroverznom nadväzovaní) alebo potom aj osvietenského rečníctva. Vieme, že autorka sa týmto otázkam podrobnejšie tiež venovala v uvedenej monografii, jednako sa však spomenutý „skok“ v posudzovanom teste od antiky rovno až do 19. storočia javí ako otvorená otázka.

Druhou časťou tejto kapitoly je podkapitola sledujúca cez analýzu množiny vymedzujúcich znakov a cez konfrontáciu rétoriky s komunikáciou konštituovanie modernej rétoriky, ako aj fakt, že práve v sledovanom prostredí zistuje dosť podstatné rozširovanie jej funkcií a spolu s tým aj hlbšie premeny v povahе týchto funkcií (ked' tu s odkazom na príslušnú literatúru hovorí o „tekutých“ hraniciach rečníckeho štýlu – s. 96 a ked' trochu ďalej /s. 106/ počíta zasa aj s fenoménom polyfunkčnosti v rámci tej istej komunikácie). Ked'že azda všetky jej konštatovania z tohto okruhu sa ukazujú ako náležite teoreticky aj materiálovo (dokonca až dokumentárne) doložené, možno práve tieto pasáže posudzovaného textu (pravdaže, aj v korelácii s viacerými uvedenými zisteniami z predchádzajúcich dvoch kapitol) pokladat' za vhodné teoretické podložie skúmaných premien rétoriky v súčasných kontextoch, teda za adekvátne východisko autorkiných analýz a charakteristík konkrétnych podôb uplatňovania rétoriky v aktuálnych mediálnych (predovšetkým televíznych a ešte užšie v televíznych spravodajských a publicistických) kontextoch. So zreteľom na autorkin zámer skúmať všetko naznačené primárne na pôde verejnoprávnej Českej televízie (z textu je jasné, že prihliadala aj na situáciu v iných televíziach a v iných médiách) logickým záverom tejto kapitoly sú jej analýzy spojené s pojмami verejnosc', verejný záujem a verejná mienka: ich výsledkom je v nasledujúcich kapitolách aj zistenie, že v niektorých reláciách súkromných televízií je paradoxne onej „verejnosi“ a „verejného záujmu“ dokázateľne viacej ako v Českej televízií, resp. aspoň v niektorých jej analogických reláciách.

Popri vymedzovaní samej rétoriky, jej vývinu, jej funkcií a špecifík v mediálnom prostredí patrí do výkladu celej rétorickej problematiky aj sledovanie špecifických komunikačných prostriedkov, cez ktoré či ktorými sa realizuje akýkol'vek, teda aj mediálny rečnícky prejav a cez ktoré či na ktorých sa odrážajú aj skúmané premeny celej rétoriky. Pri rozmanitosti a bohatstve týchto prostriedkov, ktoré možno chápať aj ako faktory, resp. činitele utvárania sledovaného štýlu, autorka vyberá z prijatých prístupov k ich triedeniu iba niektoré, možno však konštatovať, že tie a také, ktoré sú v tomto type komunikácie najpodstatnejšie, ktoré evidentne určujú, alebo priamo podmieňujú charakteristiku celej dialogickej komunikácie v analyzovanom prostredí. V prvej z príslušných podkapitol sa v jej názve sice hovorí iba o slove ako nástroji komunikácie, ale z jej náplne je evidentné, že predmetom autorkinho pozorovania tu nie sú iba rozličné dimenzie slova (že majú byť/bývajú pravdivé, správne a primerané, ale že sú medzi nimi aj módne a vyprázdené, že do mediálnych textov prenikajú aj nespisovné a vulgárne), lež aj rozličné vlastnosti rečníckej vety (hovorí napr. o presytenej a nenasýtenej vete – s. 118), ba aj široká sféra špecifických rečníckych prostriedkov (s. 120 n). V podobnom duchu sleduje aj relevantné možnosti hlasu ako komunikačného nástroja a následne prechádza k naznačeným neverbálnym prostriedkom, z ktorých si najskôr všíma viaceré danosti spojené s telom (posturika a proxemika, kinezika a gestika, ako aj mimika), a napokon venuje pozornosť prostrediu ako komunikačnému prostriedku. Pri celej tejto škále prostriedkov podčiarkuje myšlienku, že v mediálnom kontexte dochádza k ich zreteľnému preštruktúrovávaniu (s. 112) a že spolu s verbálnymi prvkami aj s ďalšími prostriedkami neverbácej povahy (svetlo, hudba, pohyb kamery atď.) o všetkých možno hovoriť ako o rozličných segmentoch televízneho naratívu (s. 151). Na takomto podloží dokáže autorka fundovane špecifikovať produktívne aj neproduktívne, úspešné aj neúspešné premeny pri všetkých uvedených prostriedkoch a teda vlastne aj premeny celej rétoriky v aktuálnom

mediálnom prostredí; ona totiž ich hodnotenie odvija od ich funkčného alebo nefunkčného uplatňovania na pozadí spomínaných všeobecných tendencií súčasných médií (a najmä televízie), ako sú spektakulárnosť, estetizácia, prejavy postmodernej atď. Ak sa možno pri niečom z tohto širokého výkladu predsa pristaviť malou pripomienkou, potom sa tu vynára istá nevyváženosť v analýzach jednotlivých uvedených prostriedkov, a to ani nie natoľko kvantitatívna, ako skôr v hĺbke prístupu (napr. pri kinezike sa spomínajú až štyri úrovne Birdwhistellovej analýzy – pripomeňme, že nás semiotik a lingvista J. Sabol tu uvádza až päť úrovni –, kým pri niektorých ďalších sa postupuje len celkom rámcovo; len ešte dodajme, že uvedený J. Sabol určuje analogicky päť úrovní aj pri ostatných neverbálnych, ale vlastne aj pri verbálnych zložkách komunikácie).

Ostatnú z naznačených troch kľúčových kapitol habilitačnej práce venuje autorka výskumu žánrových špecifík rečnickej komunikácie v súčasných médiách (a zasa najmä v televízii). Východiskom jej analýzy sa stali dva najbežnejšie prístupy ku klasifikácii rečníckych žánrov, a to funkčný (zastúpený napr. Mistrikovým rozlišovaním troch typov rečníckych prejavov) a na druhej strane prístup založený na všeobecnej opozícii monologické – dialogické prejavy, počíta sa tu však aj s niektorými ďalšími triedeniami rečníckych žánrov. Autorka dokázala vo svojich analýzach neeklekticky prepájať možnosti aj konštatovania uvedených i naznačených rôznorodých pohľadov na skúmanú problematiku, a tak jej rozbory prinášajú všeličo nové aj do celej súčasnej rétorickej žánrológie a teórie (v televíznych prejavoch sledovaného typu početné medzižánrové výpožičky – s. 155, v agitačných prejavoch narastanie polemických prvkov – s. 156, v príležitostných prejavoch dominacia rituálnej funkcie – s. 163; veľa tu prináša aj začiatok nasledujúcej kapítoly s jej „transkripciou klasického chápania rétoriky optikou súčasnej mediálnej komunikácie“ – najmä s. 199 – 201, ako aj koniec predošej kapitoly o žánroch s výkladom „rečníckych trikov a protitrikov v kontexte polemických televíznych diskusií“ – s. 191n.), rovnako aj do precizovania výkladu niektorých konkrétnych skúmaných žánrov (porov. napr. jej konštatovania o vzťahu prednášky a prezentácie – s. 159 alebo o mediálnych podobách tzv. riadenej diskusie – s. 178n.), ako aj do jej interpretácií aktuálnych mediálnych (najmä televíznych) posunov istých znakov, ktoré sú či boli typické pre isté rétorické žánre. Na takomto podklade môže autorka ponúknut – ako istú „pridanú hodnotu“ vlastných prístupov k sledovaniu premien súčasnej rétoriky – kritický obraz celej komunikácie najmä v Českej televízii, ktorému sa venuje najmä v už spomenutej poslednej (6.) kapitole habilitačnej práce. Zo všetkého uvedeného vyplýva, že autorkino spracovanie „premien rétoriky v súčasnej mediálnej komunikácii“ – ako znie sám názov práce – je náležite komplexné a celou svojou argumentáciou vo viacerých smeroch inšpirujúce. Ako otvorená otázka sa tu javí len voľnejšie využívanie niektorých pojmov, napr. dvojice trend a žáner (na s. 72 sa hovorí o trende politainmentu aj infotainmentu, na s. 67 sa však infotainment chápe ako žáner a podobne na s. 221 sa aj confrontainment charakterizuje ako žáner) alebo hádam až nadužívanie názvu štýl.

Stručný záver práce sice neprináša expressis verbis odpovede na sugestívne formulovanú druhú časť označenia tejto zložky kompozície celej práce (A co divák?), jednako však je – rovnako ako na začiatku spomínaný Úvod – veľmi špecifickou a pre hutnosť svojich zhrnutí všetkých okruhov predchádzajúcich častí práce hádam až nezastupiteľnou zložkou výstavby

celého posudzovaného textu (možno priam modelom, ako treba túto časť práce formulovať). Na malej ploche dvoch – troch strán (konkrétnie ide o s. 222 – 224) autorka dokázala jednak sumarizovať azda každú podstatnejšiu myšlienku zo všetkých vyššie komentovaných časti habilitačnej práce a jednak premyslenou formuláciou ďalej prehlbovať kognitívne hodnoty nielen tejto časti textu, ale aj celej posudzovanej práce.

Predložená habilitačná práca Ing. Mgr. Ireny Žantovskej, PhD. sa svojím bádateľským aj teoretickým prínosom radí k dielam najprednejších českých reprezentantov rétorickej teórie (J. Kraus, E. Lotko) a zároveň k najkomplexnejším vedeckým spracovaniam mediálneho (predovšetkým televízneho) naratívu, cez sledovanie aktuálnej situácie v spoločenskej aj mediálnej komunikácii zreteľne rozvíja a obohacuje poznanie premien súčasnej rétoriky, ale zasa aj recipročne cez precizovanie naznačených premien súčasnej rétoriky prehľbuje naše poznanie aktuálnej mediálnej a spoločenskej komunikácie. Na takomto základe a po prihliadnutí aj k náležitým didaktickým a formálnym rozmerom posudzovaného textu ako oponent konštatujem, že habilitačná práca menovanej splňa všetky požiadavky kladené na kvalifikačné práce tohto druhu, a preto rád n a v r h u j e m, aby sa autorke práce po úspešnej obhajobe u d e l i l titul docent v študijnom odbore 3. 2. 3 Masmediálne štúdiá.

Dunajská Lužná 30. augusta 2016

Prof. Dr. Jozef Mlacak, CSc.

Filozofická fakulta KU v Ružomberku